

Jarosław Zagrodnik¹

Uniwersytet Śląski

ORCID ID: 0000-0003-0428-8067

PRAWO DO KORZYSTANIA Z POMOCY OBROŃCY W ŚWIETLE ORZECZNICTWA EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest analiza standardu prawa oskarżonego do korzystania z profesjonalnej pomocy prawnej, wypracowanego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jej celem jest zobrazowanie szerokiego rozumienia tego prawa przez Trybunał, które znajduje oparcie nie tylko w jego esencjonalnych składnikach treściowych, ale również w jego powiązaniu z zasadą rzetelnego procesu. Przybliżeniu w ten sposób podlega zakres podmiotowy i przedmiotowy prawa oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy, kwestia zrzeczenia się tego prawa, przesłanki wyznaczenia obrońcy z urzędu oraz kryteria realizacji standardu gwarancyjnego, który z tego prawa wynika. Puentę stanowi kilka refleksji wynikających z zestawienia „konwencyjnego” standardu prawa do korzystania z pomocy obrońcy z jego uregulowaniem w polskim porządku prawnym.

Słowa kluczowe: prawo do obrony, obrońca, oskarżony, Europejski Trybunał Praw Człowieka, orzecznictwo

¹ Profesor Uniwersytetu Śląskiego, radca prawny, ekspert Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji KRRP w sprawach karnych, karnoskarbowych i odpowiedzialności dyscyplinarnej.

I. Wprowadzenie

Prawo do korzystania z pomocy obrońcy jest rdzennym składnikiem prawa do obrony oskarżonego. To niemal oczywiste stwierdzenie znajduje jednoznaczne umocowanie w treści art. 6 k.p.k., natomiast na gruncie europejskiego porządku prawnego przede wszystkim w art. 6 ust. 3 lit. c Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności², z którego wynika, że oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma prawo do bronięcia się przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeżeli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości. Na płaszczyźnie prawa Unii Europejskiej prawo do uzyskania porady prawnej i korzystania z pomocy obrońcy jest dodatkowo wprost wyrażone w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej³.

Wyróżnienie prawa do korzystania z pomocy obrońcy w powołanych przepisach najlepiej świadczy o randze, jaką przyznaje się mu zarówno w wymiarze krajowym, jak i europejskim⁴. Nie powinno być w tym zgoła nic zaskakującego, jeśli tylko weźmie się pod uwagę rolę obrońcy w aspekcie całościowej realizacji prawa do obrony oskarżonego. Można powiedzieć, że jego aktywność po stronie oskarżonego wpływa bezpośrednio na zakres wykorzystania przysługujących tej stronie uprawnień procesowych⁵. Stanowiąc ich dopełnienie, służy jednocześnie zapewnieniu realizacji tych uprawnień w sposób najbardziej efektywny, oparty na profesjonalizmie obrońcy. Jest więc podyktowana racją fachowości tego przedstawiciela procesowego, z którą można powiązać ściśle zdolność faktycznego wyręczenia oskarżonego jako strony procesowej, nabierającą znaczenia choćby w aspekcie sprawniejszej i łatwiejszej komunikacji z organami procesowymi czy ich zapleczem administracyjnym. Fachowość warunkuje korzystanie przez oskarżonego z przysługujących mu uprawnień w przypadku czynności objętych tzw. przymusem adwokacko-radcowskim, np. apelacji od wyroku sądu okręgowego czy kasacji, które do swej skuteczności wymagają sporządzenia i podpisania przez radcę prawnego lub adwokata (art. 446 § 1 i art. 526 § 2 k.p.k.). Sprzyja ona również zachowaniu odpowiedniego dystansu do sprawy, pozwalającego wyraźniej widzieć istotne dla sprawy kwestie i trzeźwo oceniać stan faktyczno-prawny sprawy, a w konsekwencji dokonać właściwego wyboru optymalnej taktyki i strategii obrończej. Poufność kontaktu obrońcy z oskarżonym w powiązaniu ze spoczywającym na tym przedstawicielu procesowym obowiązkiem działania wyłącznie na korzyść oskarżonego sprawiają, że w aspekcie obrony w sprawie karnej obrońca staje się często osobą najbardziej zaufaną dla oskarżonego, dostarczającą mu istotnego wsparcia psychicznego i mentalnego⁶.

² Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 2854 z późn. zm. Konwencja jest dalej określana jako: e.k.p.c.

³ Dz.U. Unii Europejskiej z 2016 r., C 202.

⁴ Na marginesie można zauważyć, że w wymiarze globalnym prawo do korzystania z pomocy obrońcy znajduje oparcie w art. 14 ust. 3 lit. d Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, otwartego do podpisu w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167).

⁵ P. Wiliński, *System*, [w:] *System Prawa Karnego Procesowego*, red. P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego*, s. 1543, Warszawa 2014.

⁶ Przedstawione racje przemawiające na rzecz korzystania z pomocy obrońcy stanowią nawiązanie do racji wyszczególnionych w piśmiennictwie przez S. Waltosia, [w:] S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016, s. 308–309.

Podniesione względy, świadczące dobitnie o znaczeniu pomocy prawnej udzielanej oskarżonemu przez obrońcę, uzasadniają zarazem pochylenie się nad współczesnym wzorcem (standardem) prawa do korzystania z pomocy obrońcy. Jest on niewątpliwie genetycznie zakotwiczony w treści powołanego wyżej art. 6 e.k.p.c. Ogólna norma wyrażona w tym przepisie, a tym samym pierwotnie zakreślony w niej wzorzec, znajduje rozwinięcie i uszczegółowienie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC). Wymaga podkreślenia, że znaczenie tego orzecznictwa nie ogranicza się jedynie do płaszczyzny stosowania prawa i przedstawienia właściwego sposobu rozumienia prawa do korzystania z pomocy obrońcy. W obszarze prawnym Unii Europejskiej „wykuwany” w wyrokach ETPC standard prawa do obrony, w tym do korzystania z pomocy obrońcy, istotnie oddziałuje na kształt unijnego prawa wtórnego, w którym znajduje odzwierciedlenie w trzech dyrektywach Parlamentu Europejskiego i Rady, mianowicie dyrektywie 2012/13/UE z 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym⁷, dyrektywie 2013/48/UE z 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności⁸ (określanej dalej mianem dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym), oraz dyrektywie 2016/1919/UE z 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym, oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania⁹.

Przybliżenie w dalszej części niniejszego opracowania wzorca prawa oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy, który wyłania się z orzecznictwa ETPC, służy wykazaniu jego szerokiego i wieloaspektowego ujęcia przez Trybunał, przez którego pryzmat należy oceniać rozwiązania prawne w zakresie unormowania prawa do obrony w poszczególnych krajowych porządkach prawnych na gruncie europejskim. Urzeczywistnienie tego założenia badawczego wymaga w pierwszym rzędzie zwrócenia uwagi na zakres podmiotowy omawianego prawa oraz jego wyraźne powiązanie z zasadą rzetelnego procesu i wynikające z tego konsekwencje. Na tym podłożu zobrazowane zostaną składniki treściowe prawa do korzystania z pomocy obrońcy, kwestia zrzeczenia się tego prawa, przesłanki wyznaczenia obrońcy z urzędu oraz kryteria realizacji standardu gwarancyjnego, który z tego prawa wynika. Klamrą zamykającą rozważania jest próba całościowego spojrzenia na wzorzec prawa do korzystania z pomocy obrońcy, znajdujący ugruntowanie w orzecznictwie ETPC, przy uwzględnieniu uregulowania tego prawa w polskim porządku prawnym. Zważywszy na tytuł opracowania, jedynie gwoli uniknięcia niedomówień można zaznaczyć, że ma ono charakter dogmatyczny, a jego rdzeniem jest analiza logiczno-językowa praktyki orzeczniczej ETPC i unormowań prawnych, na których ona bazuje.

7 Dz.U. Unii Europejskiej z 2012 r., L 142.

8 Dz.U. Unii Europejskiej z 2013 r., L 294.

9 Dz.U. Unii Europejskiej z 2016 r., L 297.

II. Zakres podmiotowy prawa do korzystania z pomocy obrońcy

Kwestia zakresu podmiotowego prawa do korzystania z pomocy obrońcy sprowadza się do ustalenia, kto jest jego beneficjentem. Nie wystarczy w tym względzie poprzestać na odnotowaniu, że zgodnie z treścią art. 6 ust. 3 *in principio* e.k.p.c. analizowane prawo przysługuje oskarżonemu o popełnienie czynu zagrożonego karą, ponieważ nie wynika z tego jeszcze, kiedy określona osoba uzyskuje taki status, z innej zaś perspektywy, co przesądza o uzyskaniu statusu oskarżonego, dającego prawo do obrony, w tym korzystania z pomocy obrońcy. W świetle orzecznictwa ETPC bez ryzyka popełnienia błędu można stwierdzić, że pojęcie „oskarżonego” podlega na jego gruncie wyjaśnieniu w sposób autonomiczny względem rozumienia tego terminu na gruncie porządków prawnych państw skupionych w Radzie Europy. Do niekwestionowanych należy pogląd, że pojęcia oskarżonego w kontekście normatywnym wynikającym z art. 6 e.k.p.c. nie można zakresowo zacieśniać poprzez jego odniesienie do osób, wobec których wniesiono oskarżenie (skierowano sprawę karną) do sądu. Można natomiast natrafić w polskim piśmiennictwie na stanowisko, zgodnie z którym w ustalonym kontekście analizowane pojęcie należy łączyć z oficjalnym poinformowaniem przez właściwy organ określonej osoby o zarzucie popełnienia przestępstwa. Zgodnie z tym zapatrywaniem ze stanem szeroko rozumianego oskarżenia w znaczeniu art. 6 e.k.p.c. „mamy do czynienia” w razie formalnego sformułowania wobec określonej osoby zarzutów¹⁰. Wynikałoby z tego, że o statusie oskarżonego po myśli powołanego przepisu przesądza formalne skierowanie przeciwko niemu ścigania karnego. Wniosku takiego niepodobna zaakceptować, tak samo jak poprzedzającego jego sformułowanie stanowiska, które wydaje się przejawem dość powierzchownej analizy orzecznictwa ETPC. Nie trzeba wszak wyjątkowej wnikliwości, aby dostrzec, że w orzecznictwie tym wyraźnie przyjmuje się, iż istnienie oskarżenia, a co za tym idzie status oskarżonego nie musi koniecznie wynikać z oficjalnego poinformowania przez właściwy organ o zarzucie przestępstwa, lecz może stanowić konsekwencję innych faktów wpływających w poważnym stopniu na sytuację procesową określonej osoby jako podejrzanego¹¹. Zgodnie ze stanowiskiem ETPC „oskarżenie w sprawie karnej” w autonomicznym, konwencyjnym rozumieniu tego „oskarżenia” obejmuje swoim pojęciowym zakresem nie tylko przypadki, w których określonej osobie formalnie został przyznany status podejrzanego, ale także te, w których władze krajowe dysponują wiarygodnymi powodami, by podejrzewać udział określonej osoby w przestępstwie¹². Sięgając do przykładów, Trybunał przyjmuje, że prawo dostępu do obrońcy powstaje nie tylko wtedy, gdy osoba zostaje zatrzymana lub przesłuchana przez policję, ale może mieć również znaczenie i powstać w ramach procedury identyfikacji czy procesowej rekonstrukcji wydarzeń i kontroli na miejscu przestępstwa¹³.

¹⁰ Tak C. Golik, *Funkcja informacyjna przedstawienia zarzutów*, WPP 2021, nr 3, s. 33–34.

¹¹ Tak m.in. orzeczenie ETPC z 10 grudnia 1982 r. w sprawie Corigliano przeciwko Włochom, A 57; orzeczenie ETPC z 10 grudnia 1982 r. w sprawie Foti i inni przeciwko Włochom, A 56; orzeczenie ETPC z 21 lutego 1984 r. w sprawie Öztürk przeciwko Niemcom, skarga nr 16500/04.

¹² Wyrok ETPC z 29 czerwca 2016 r. w sprawie Truten przeciwko Ukrainie, skarga nr 18041/08; wyrok ETPC z 24 stycznia 2019 r. w sprawie Knox przeciwko Włochom, skarga nr 76577/13.

¹³ Wyrok ETPC z 17 lutego 2009 r. w sprawie İbrahim Öztürk przeciwko Turcji, skarga nr 16500/04; wyrok ETPC z 23 października 2018 r. w sprawie Mehmet Duman przeciwko Turcji, skarga nr 38740/09.

Przedstawione stanowisko, reprezentowane w orzecznictwie ETPC, znajduje obecnie odzwierciedlenie na płaszczyźnie unijnego prawa wtórnego, m.in. w treści art. 3 ust. 2 lit. a oraz art. 3 ust. 3 dyrektywy w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym, z których wynika, że podejrzanemu przysługuje prawo do kontaktu z obrońcą jeszcze przed jego przesłuchaniem przez policję lub inny organ ścigania, lub organ sądowny. Jego najbardziej dobitnym potwierdzeniem jest określenie zakresu zastosowania powołanej dyrektywy, z którego jednoznacznie wynika, że podejrzanymi lub oskarżonymi w myśl jej przepisów są nie tylko osoby oficjalnie poinformowane, ale również w inny sposób powiadomione o tym, że są podejrzane lub oskarżone o popełnienie przestępstwa (art. 2 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym). Niejako dodatkowo, w art. 2 ust. 3 omawianej dyrektywy, podkreśla się, że jej przepisy znajdują zastosowanie do osób niebędących podejrzanymi ani oskarżonymi, które uzyskują taki status dopiero w toku przesłuchania ich przez policję lub inny organ ścigania (art. 2 ust. 3 dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata w postępowaniu karnym).

Poczynione obserwacje upoważniają do skonkludowania, że konwencyjny wzorzec prawa do obrony zakłada szerokie rozumienie „oskarżonego”, zgodnie z którym obok osób, które formalnie zostały poinformowane o stawianym im zarzucie popełnienia przestępstwa, status ten przysługuje osobom powiadomionym o tym w inny sposób, np. poprzez podjęcie wobec nich pierwszej czynności skierowanej na ich ściganie¹⁴.

III. Relacja między prawem do korzystania z obrońcy i prawem do rzetelnego procesu

Przechodząc do analizy prawa oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy, od strony treściowej konieczne staje się podkreślenie, że prawo to jest w orzecznictwie ETPC ujmowane nie jako cel sam w sobie, lecz jako jeden ze szczególnych aspektów ogólnego prawa do rzetelnego procesu¹⁵. Przyjmując nieco szerszą perspektywę i uwzględniając

¹⁴ W tym duchu wypowiada się zarówno polski Trybunał Konstytucyjny, jak i Sąd Najwyższy. Zob. wyrok TK z 3 czerwca 2008 r., K 42/07, OTK-A 2008, nr 5; wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK-A 2012, nr 1; wyrok SN z 9 lutego 2004 r., V KK 194/03, OSNKW 2004, nr 4, poz. 42. Na marginesie nie może ująć uwadze, że na gruncie ustawy karnoprocesowej obowiązuje węższe rozumienie terminu „oskarżony”, zgodnie z którym beneficjentem prawa do obrony jest osoba, względem której formalnie skierowano postępowanie karne i w konsekwencji tego uzyskała ona status procesowy podejrzanego (*arg. ex art. 71 k.p.k.*). Ten stan rzeczy należy ocenić krytycznie nie tylko z perspektywy szerokiego rozumienia tego pojęcia na gruncie unijnym, ale również z punktu widzenia zgodności obowiązującej regulacji kodeksowej z Konstytucją RP. Dodatkowo jedynie można zauważyć, że nie w świetle wymienionych przepisów dyrektywy należy z całą mocą podkreślić, że deklaracja ustawodawcy ujęta w odnośniku 1 do komentowanego kodeksu, stwierdzająca realizację zawartych w tych przepisach postanowień, nie znajduje oparcia w szczegółowych rozwiązaniach tego kodeksu (zob. szerzej *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny do nowelizacji 2019*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2020, s. 21–25).

¹⁵ Wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09; wyrok ETPC z 12 maja 2017 r. w sprawie Simeonov przeciwko Bułgarii, skarga nr 21980/04. W analogiczny sposób ujmował prawa do obrony W. Daszkiewicz, [w:] *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, 2000, s. 83.

ogół uprawnień obrończych oskarżonego, można powiedzieć, że są one podporządkowane zapewnieniu lub przyczynieniu się do zapewnienia rzetelności postępowania karnego jako całości. Z tego też względu wymagają interpretacji przez pryzmat funkcji, jaką pełnią w ogólnym kontekście postępowania¹⁶, a ich naruszenie podlega weryfikacji przez pryzmat wpływu na bezpowrotne uchybienie rzetelności całego postępowania.

Chcąc w pełni zobrazować zależność między prawem do korzystania z pomocy obrońcy i rzetelnością procesu karnego, warto odwołać się do klasycznego już dzisiaj orzeczenia ETPC wydanego w sprawie Salduz przeciwko Turcji¹⁷. W sprawie tej oskarżony nie miał dostępu do obrońcy w czasie przesłuchania przez policję oraz przed prokuratorem i sędzią śledczym, a brak takiego dostępu nie był podyktowany szczególnymi względami to uzasadniającymi, lecz miał charakter systemowy w tym sensie, że wynikał z obowiązujących przepisów prawa. W wyjaśnieniach złożonych przed policję oskarżony przyznał się do popełnienia zarzucanych mu czynów. Mimo że w toku dalszego postępowania konsekwentnie zaprzeczał tym wyjaśnieniom, stanowiły one podstawę jego skazania. Ustosunkowując się do zarysowanego ogólnie stanu faktycznego, ETPC stwierdził, że założenie praktyczności i skuteczności praw gwarantowanych w e.k.p.c. wymaga, by co do zasady prawo dostępu do obrońcy przysługiwało podejrzanemu, począwszy od jego pierwszego przesłuchania przez policję. Kilka istotnych powodów przemawia zdaniem Trybunału za zapewnieniem podejrzanemu prawa do korzystania z pomocy obrońcy na wczesnym etapie procesowym. Przede wszystkim znaczenie materiału dowodowego zgromadzonego na tym etapie dla wyznaczenia ogólnych ram rozpoznania zarzucanych czynów w toku procesu karnego, a więc – można powiedzieć – dla ukształtowania programu rozpoznania sprawy przez sąd¹⁸. Ponadto względ na szczególnie trudną sytuację, w jakiej znajduje się podejrzany na wstępnym etapie procesowym, którą pogłębia złożoność obowiązujących przepisów prawa karnego procesowego, w szczególności w zakresie dotyczącym zasad gromadzenia i wykorzystania dowodów w procesie karnym¹⁹. Zrekompensowanie tej szczególnej sytuacji należy łączyć z pomocą obrońcy i dbałością z jego strony o poszanowanie praw podejrzanego. Dostęp do obrońcy na wczesnym etapie postępowania służy zagwarantowaniu, że czynności procesowe zmierzające do udowodnienia stawianych podejrzanemu zarzutów nie będą prowadziły do uzyskania wyjaśnień pod przymusem lub wbrew jego woli, innymi słowy, że nie nastąpi naruszenie istoty przywileju wolności od samooskarżenia²⁰. W przypadku podejrzanego pozbawionego wolności analizowany dostęp jest zarazem podstawowym zabezpieczeniem przed złym traktowaniem²¹. W przytoczonych argumentach należy

16 Wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/73; wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, połączone skargi o nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09.

17 Wyrok ETPC z 27 listopada 2008 r. w sprawie Salduz przeciwko Turcji, skarga nr 36391/02.

18 Wyrok ETPC z 12 lipca 1984 r. w sprawie Can przeciwko Austrii, nr 9300/81.

19 Analogiczne zapatrywanie znajduje odbicie w wyroku ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09.

20 Wyrok ETPC z 11 lipca 2006 r. w sprawie Jalloh przeciwko Niemcom, skarga nr 54810/00.

21 Przytoczone racje, uzasadniające dostęp oskarżonego do obrońcy, zostały nieco szerzej zaprezentowane w wyroku ETPC z 9 listopada 2018 r. w sprawie Beuze przeciwko Belgii (skarga nr 71409/10),

widzieć konkretyzację i egzemplifikację zaprezentowanych na początku racji świadczących o doniosłości pomocy prawnej ze strony profesjonalnego obrońcy.

Nie podważając bynajmniej podniesionych argumentów, przemawiających na rzecz zapewnienia podejrzanemu dostępu do obrońcy na wczesnym etapie procesowym, ETPC w omawianym orzeczeniu dopuścił na zasadzie wyjątku możliwość ograniczenia tego dostępu, opatrując ją jednak zastrzeżeniem nakazującym dwuetapową weryfikację takiego ograniczenia.

W pierwszym etapie kontroli podlega jego zasadność. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału ku ograniczeniu dostępu do obrońcy na wczesnym etapie procesowym muszą istnieć ważne powody. W orzecznictwie podkreśla się rygorystyczny charakter tego kryterium, przesądzający o tym, że ograniczenie jest dopuszczalne jedynie w wyjątkowych okolicznościach, musi mieć charakter tymczasowy oraz opierać się na indywidualnej ocenie szczególnych okoliczności sprawy. Tak kwalifikowane może być ograniczenie wynikające np. z pilnej potrzeby uniknięcia poważnych negatywnych konsekwencji dla życia, wolności lub integralności cielesnej w danej sprawie. Nie stanowi ważnego powodu uzasadniającego ograniczenie dostępu do obrońcy obawa policji, że dopuszczenie pomocy prawnej spowodowałoby ostrzeżenie innych podejrzanych, a więc ogólne ryzyko przecieków, nieoparte dowodami w konkretnej sprawie²². Nie dostarcza go również odwołanie się do praktyki administracyjnej władz²³.

W drugim etapie uszczerbek dla prawa do obrony spowodowany ograniczeniem dostępu do obrońcy podlega waznieniu przez pryzmat rzetelności postępowania²⁴. Nawet gdy takie ograniczenie jest uzasadnione ważnymi powodami, należy je uznać za niedopuszczalne, jeżeli w świetle całości postępowania jego skutkiem jest pozbawienie oskarżonego rzetelnego procesu. W sprawie Salduz przeciwko Turcji ETPC w taki sposób zakwalifikował ograniczenie dostępu do pomocy obrońcy na wczesnym etapie postępowania, podkreślając nieodwracalność naruszenia w ten sposób prawa do obrony ze względu na oparcie skazania na wyjaśnieniach podejrzanego złożonych przed policją bez dostępu do obrońcy. Warto odnotować, że u podłoża tego zapatrywania leżało stwierdzenie, że pomoc świadczona przez obrońcę w toku dalszego postępowania i jego kontrydiktoryjny charakter nie mogły naprawić nieprawidłowości, do których doszło w trakcie przesłuchania policyjnego.

W podobnym duchu wypowiedział się ETPC w sprawie Beuze przeciwko Belgii, w której podejrzany został przesłuchany w areszcie policyjnym bez możliwości skonsultowania

w której Trybunał stwierdził, że dostęp ten służy zapobieganiu pomyłkom sądowym, zapewnieniu równości stron między organami ścigania i oskarżonym, stworzeniu przeciwwagi dla bezbronności podejrzanych przebywających w areszcie, podstawowemu zabezpieczeniu przed przymusem i złym traktowaniem podejrzanych przez policję, zapewnieniu poszanowania prawa oskarżonego do nieoskarżania siebie i zachowania milczenia oraz zapobieżeniu nieuczciwości wynikającej z braku odpowiednich informacji o przysługujących oskarżonemu prawach.

²² Wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09.

²³ Wyrok ETPC z 12 maja 2017 r. w sprawie Simeonov przeciwko Bułgarii, skarga nr 21980/04.

²⁴ Zob. też wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09; wyrok ETPC z 12 maja 2017 r. w sprawie Simeonov przeciwko Bułgarii, skarga nr 21980/04.

się wcześniej z obrońcą i bez możliwości zapewnienia jego obecności, a w toku dalszego śledztwa sądowego obrońca nie uczestniczył w jego przesłuchaniach i innych czynnościach dochodzeniowych. W tych warunkach, bez uzyskania wystarczająco wyraźnej informacji o uprawnieniu do odmowy złożenia oświadczeń dowodowych, podejrzany kilkakrotnie składał wyjaśnienia, które znacząco wpłynęły na jego sytuację procesową. Trybunał uznał, że opisanych wad proceduralnych, związanych z brakiem dostępu do pomocy obrońcy oraz dostatecznej informacji o prawie odmowy składania wyjaśnień, nie naprawiło dalsze postępowanie karne. Stwierdzając w konsekwencji, że przełożyły się one na nierzetelność postępowania karnego rozpatrywanego całościowo, wyraził pogląd, że w realiach konkretnej sprawy i konkretnego systemu prawnego stwierdzenie to może być wynikiem odmowy lub utrudnienia obrońcy dostępu do akt sprawy na najwcześniejszych etapach postępowania karnego lub dochodzenia przedprocesowego oraz braku jego udziału w działaniach dochodzeniowych, takich jak konfrontacje lub rekonstrukcje.

Uwidocznione na przykładzie powołanych wyroków ETPC wyraźne *iunctim* między ograniczeniem dostępu do pomocy obrońcy i standardem rzetelności postępowania skłania do tego, aby skierować uwagę na niewyczerpującą listę czynników, które w ocenie Trybunału winny być brane pod uwagę w ramach weryfikacji nieprawidłowości czy zaniedbań proceduralnych mających miejsce w trakcie postępowania przygotowawczego, w tym rzecz jasna w zakresie zapewnienia dostępu do pomocy obrońcy, pod kątem rzetelności procesu karnego ujmowanego całościowo i wpływu na jej uchybienie w sposób nieodwracalny. Czynniki te dotyczą następujących aspektów sprawy:

- » tego, czy skarżący był osobą podlegającą szczególnej ochronie ze względu na swój wiek bądź stan zdrowia psychicznego;
- » ram prawnych regulujących postępowanie przygotowawcze oraz dopuszczalność dowodów, a także ich zgodność z tymi ramami;
- » tego, czy skarżący miał szansę skonfrontowania autentyczności dowodów i sprzeciwienia się ich wykorzystaniu;
- » jakości dowodów oraz tego, czy okoliczności ich uzyskania wywołują wątpliwości co do ich rzetelności i trafności, biorąc pod uwagę stopień i naturę ewentualnego przymusu;
- » jeżeli dowody zostały uzyskane w sposób bezprawny – charakteru tej bezprawności, a gdy wynika ona z naruszenia innego przepisu e.k.p.c. – charakteru tego naruszenia;
- » w przypadku zeznań, ich natury oraz czy zostały niezwłocznie wycofane lub zmienione;
- » kwestii wykorzystania dowodów, a w szczególności tego, czy stanowią integralną lub istotną część materiału dowodowego, na którym oparto skazanie, a także wartości innych dowodów w sprawie;
- » tego, czy ocena winy została dokonana przez profesjonalnych sędziów lub asesorów, a w innych przypadkach przez członków ławy przysięgłych;
- » wagi interesu bezpieczeństwa publicznego w trakcie śledztwa i kary za konkretne przestępstwo;
- » innych właściwych gwarancji proceduralnych przewidzianych prawem krajowym i praktyką.

Uwzględniając wyróżnione aspekty oceny rzetelności postępowania karnego jako całości, nie powinno być zgoda nic zaskakującego w stanowisku, zgodnie z którym gwarancja tej rzetelności nie może polegać wyłącznie na istnieniu mechanizmów zabezpieczających ją w sposób abstrakcyjny, wynikających z obowiązujących przepisów. Jej realność i skuteczność wymaga weryfikacji w drodze sprawdzenia, czy mechanizmy te zadziałały w konkretnym wypadku²⁵.

IV. Zrzeczenie się prawa do korzystania z pomocy obrońcy

Z prawem do korzystania z pomocy obrońcy integralnie łączy się kwestia zrzeczenia się tego prawa. Dopuszczalność takiego zrzeczenia się nie jest w zasadzie analizowana w orzecznictwie ETPC, co wydaje się w pełni zrozumiałe, ponieważ wpisuje się ono niejako w istotę przysługującego oskarżonemu prawa, pozostającego wszakże w jego dyspozycji, tak gdy chodzi o skorzystanie, jak i rezygnację z niego. Przedmiotem analizy są natomiast warunki prawidłowego i skutecznego zrzeczenia się prawa do obrońcy. W tej materii Trybunał przyjmuje standard „świadomego i przemyślanego zrzeczenia się”, podkreślając, że jego niezbędnym warunkiem jest świadomość podejrzanego co do przysługującego mu prawa do obrońcy i zachowania milczenia oraz przywileju wolności od samooskarżenia. Z kolei świadomość tych praw wymaga uprzedniego poinformowania podejrzanego o ich posiadaniu, a brak odpowiedniej informacji w tym względzie w zasadzie nie może znaleźć usprawiedliwienia i dyskwalifikuje skuteczność zrzeczenia się pomocy obrońcy²⁶. Sama świadomość posiadanych praw jednak nie wystarczy. Żeby zrzeczenie się dostępu do pomocy obrońcy było skuteczne, oświadczenie woli podejrzanego w tym zakresie musi być dobrowolne. Warunek ten w sposób niemal oczywisty wyklucza skuteczność zrzeczenia się analizowanego prawa, jeżeli oskarżony został poddany nieludzkiemu i poniżającemu traktowaniu przez policję²⁷. Zrzeczenie się pomocy obrońcy uznaje się w orzecznictwie ETPC za odwoławalne, przyjmując, że traci ono ważność, jeżeli oskarżony w następstwie uprzedniego zrzeczenia się pomocy wystąpi z wyraźnym wnioskiem o umożliwienie mu dostępu do obrońcy i pomocy z jego strony²⁸.

V. Minimalny standard gwarancji prawa do korzystania z pomocy obrońcy

W aspekcie przedmiotowym zasadnicze znaczenie ma ustalenie minimalnych składników treściowych prawa do korzystania z pomocy obrońcy, bez których nie może być

²⁵ Zob. wyrok ETPC z 9 listopada 2018 r. w sprawie Beuze przeciwko Belgii, skarga nr 71409/10.

²⁶ Zob. wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09. Por. także wyrok ETPC w sprawie Dvorski przeciwko Chorwacji z 20 października 2015 r., skarga nr 25703/11.

²⁷ Zob. wyrok ETPC z 6 stycznia 2016 r. w sprawie Turbylev przeciwko Rosji, skarga nr 4722/09.

²⁸ Wyrok ETPC z 16 maja 2017 r., Artur Parkhomenko przeciwko Ukrainie, skarga nr 40464/05.

w ogóle mowy o jego realnym zagwarantowaniu. W orzecznictwie ETPC dokonuje się wyodrębnienia dwóch takich składników, mianowicie:

- » prawa do kontaktu i konsultacji z obrońcą przed przesłuchaniem, obejmującego również prawo udzielenia prawnikowi poufnych instrukcji oraz
- » możliwości fizycznej obecności obrońcy na pierwszym przesłuchaniu na policji i na każdym następnym w toku postępowania przygotowawczego²⁹.

W odniesieniu do każdego z tych elementów składowych prawa do korzystania z pomocy obrońcy można powiedzieć, bez ryzyka popełnienia większego błędu, że warunkują w sposób konieczny efektywność i praktyczność świadczonej pomocy prawnej.

W aspekcie prawa do kontaktu i konsultacji z obrońcą uwaga ETPC koncentruje się głównie na zapewnieniu poufności tego kontaktu. Do niekwestionowanych można zaliczyć stwierdzenie, że relacja między obrońcą i oskarżonym bazuje na wzajemnym zaufaniu i zrozumieniu, warunkującym efektywność (praktyczność) obrony³⁰. Dostrzegając w tym kontekście wagę możliwości komunikowania się obrońcy z oskarżonym bez obecności osób trzecich, Trybunał dopuszcza możliwość ograniczenia poufności kontaktu między nimi jedynie w wyjątkowych wypadkach, związanych z występowaniem przekonujących ku temu powodów. W kręgu takich powodów umiejscawia wykazanie w sposób przekonujący, że zachodzi ryzyko zmowy w drodze kontaktów oskarżonego z obrońcą albo istnieją podstawy do kwestionowania etyki zawodowej obrońcy lub legalności jego działań czy uzasadnione podstawy do przyjęcia, że obrońca nadużyje poufności kontaktu z oskarżonym lub że niesie ona ze sobą niebezpieczeństwo popełnienia poważnego przestępstwa³¹. Podyktowane takimi względami ograniczenia w zakresie możliwości komunikowania się oskarżonego z obrońcą nie mogą przekreślać skutecznej pomocy prawnej, do której uprawniony jest oskarżony³². Oceniając je pod kątem naruszenia w sposób nieodwracalny rzetelności postępowania ujmowanego jako całość, należy mieć na względzie dodatkowo czas stosowania tych ograniczeń, czas zapewnienia oskarżonemu poufnego kontaktu z obrońcą w aspekcie jego dostateczności dla efektywnej obrony oraz stopień procesowego wykorzystania oświadczeń oskarżonego złożonych w sytuacji, w której nie miał możliwości kontaktu z obrońcą bez obecności osób trzecich³³. W orzecznictwie ETPC ograniczenia poufności kontaktu oskarżonego z obrońcą, uchybiającego standardom gwarancyjnym wynikającym z art. 6 e.k.p.c., upatruje się m.in. w podsłuchiowaniu rozmów telefonicznych między wymienionymi podmiotami, obsesyjnym ograniczeniu liczby i długości wizyt obrońcy u oskarżonego, naruszeniu poufności komunikacji między nimi podczas wideokonferencji,

²⁹ Wyrok ETPC z 9 listopada 2018 r. w sprawie Beuze przeciwko Belgii, skarga nr 71409/10.

³⁰ Wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/03.

³¹ Zob. wyrok ETPC z 28 listopada 1991 r. w sprawie S. przeciwko Szwajcarii, skargi nr 12629/87 i 13965/88; wyrok ETPC z 13 stycznia 2019 r. w sprawie Rybacki przeciwko Polsce, skarga nr 52479/99; wyrok ETPC z 25 lipca 2013 r. w sprawie Khodorkovsky i Lebedev przeciwko Rosji, skargi nr 11082/06 i 13772/05.

³² Wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/03.

³³ Wyrok ETPC z 13 stycznia 2019 r. w sprawie Rybacki przeciwko Polsce, skarga nr 52479/99; wyrok ETPC z 25 lipca 2013 r. w sprawie Khodorkovsky i Lebedev przeciwko Rosji, skargi nr 11082/06 i 13772/05; wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/03.

uniemożliwieniu, ze względu na sprawowany nadzór, poufnego kontaktu oskarżonego z obrońcą na sali sądowej, bezpodstawnym ograniczeniu przez prokuratora poufnego kontaktu poprzez zastrzeżenie, że będzie przy nim obecny, czy grożeniu oskarżonemu sankcjami w razie przekazania poufnych informacji obrońcy³⁴.

W aspekcie umożliwienia fizycznej obecności obrońcy w trakcie przesłuchania na uwypuklenie zasługuje to, że dla potrzeb zagwarantowania prawa do korzystania z pomocy obrońcy nie wystarczy samo przez się zezwolenie na bierną obecność w trakcie przesłuchania. Niezbędne jest stworzenie możliwości aktywnego niesienia pomocy oskarżonemu i interwencji w celu poszanowania praw podejrzanego, m.in. poprzez zwracanie oskarżonemu uwagi w trakcie jego przesłuchania, że ma prawo do milczenia i odmowy udzielenia odpowiedzi na postawione pytania. Prawo podejrzanego do korzystania z pomocy obrońcy nie ogranicza się do samej fazy zadawania pytań i udzielania odpowiedzi w trakcie przesłuchania, lecz rozciąga się również na te części przesłuchania, w których złożone oświadczenia dowodowe podlegają odczytaniu, a podejrzany jest proszony o ich potwierdzenie i podpisanie. Z uwagi na wyeksponowane już wcześniej argumenty przemawiające na rzecz zagwarantowania podejrzanemu dostępu do obrońcy na wczesnym etapie procesowym oraz praktykę polskich organów ścigania, która nie zawsze harmonizuje z tak ujętym prawem do obrony, na wyraźne podkreślenie zasługuje pogląd ETPC, zgodnie z którym policja jest zasadniczo zobowiązana do powstrzymania się od przesłuchania lub odłożenia w czasie czynności przesłuchania w przypadku, gdy podejrzany powołuje się na prawo do pomocy adwokata podczas przesłuchania do czasu, gdy adwokat będzie obecny i będzie w stanie pomóc podejrzanemu³⁵.

VI. Wybór obrońcy i korzystanie z pomocy obrońcy z urzędu

Z przepisu art. 6 ust. 3 lit. c e.k.p.c. jednoznacznie wynika, że prawo oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy może znaleźć urzeczywistnienie poprzez wybór adwokata lub radcy prawnego, który będzie w tej roli reprezentował jego prawa i bronił jego interesów procesowych, albo poprzez wyznaczenie obrońcy z urzędu.

ETPC stoi zasadniczo na stanowisku ochrony autonomii wyboru obrońcy przez oskarżonego, autonomia ta natomiast nie ma charakteru bezwzględnego. Trybunał dopuszcza ograniczenie tego wyboru, przy czym również w tym przypadku, podobnie jak w wypadku ograniczenia dostępu do obrońcy na wczesnym etapie procesowym, obwarowuje je podwójnym zastrzeżeniem. Przyjmuje, po pierwsze, że ograniczenie takie może mieć miejsce, jeżeli istnieją istotne i wystarczające podstawy do uznania, że jest to konieczne

³⁴ Wyrok ETPC z 27 listopada 2007 r. w sprawie Zagaria przeciwko Włochom, skarga nr 58295/00; wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/03; wyrok ETPC z 25 lipca 2013 r. w sprawie Khodorkovsky i Lebedev przeciwko Rosji, skargi nr 11082/06 i 13772/05; wyrok ETPC z 13 stycznia 2019 r. w sprawie Rybacki przeciwko Polsce, skarga nr 52479/99; wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r. w sprawie M. przeciwko Holandii, skarga nr 2156/10.

³⁵ Wyrok ETPC z 27 listopada 2018 r. w sprawie Soytemiz przeciwko Turcji, skarga nr 57837/09.

ze względu na interes wymiaru sprawiedliwości³⁶. Może to być powiązane z wymaganiem odpowiedniego wyspecjalizowania prawników legitymowanych do podjęcia określonych czynności procesowych. Po drugie, jeżeli wskazane podstawy nie występują, powstaje obowiązek zbadania ograniczenia autonomii wyboru obrońcy przez pryzmat jego wpływu na rzetelność postępowania jako całości. Konstelację czynników, które w ramach takiej weryfikacji należy mieć na względzie, można odnaleźć w sprawie Dvorski przeciwko Chorwacji³⁷. Składają się na nią: specyfika określonego postępowania w powiązaniu z odnoszonymi się do niego szczególnymi wymaganiami kwalifikacyjnymi obrońcy, okoliczności związane z wyborem obrońcy i kwestionowanie tego wyboru poprzez stosowanie nacisków na oskarżonego zamiast wykorzystania w tym zakresie istniejących instrumentów prawnych³⁸, skuteczność pomocy ze strony obrońcy, poszanowanie przywileju oskarżonego polegającego na wolności od samooskarżania, wiek oskarżonego, wykorzystanie przez sąd, choćby tylko pośrednio, jako *sui generis* wiedzy ogólnej (*general knowledge*), oświadczeń dowodowych złożonych przez oskarżonego w czasie, w którym nie miał zapewnionego dostępu do wybranego obrońcy oraz zakres wykorzystania takich oświadczeń dla poczynienia ustaleń faktycznych stanowiących podstawę wyroku skazującego.

Więcej uwagi w orzecznictwie ETPC przykuwa kwestia wyznaczenia obrońcy z urzędu. Trybunał eksponuje w tym względzie dwa warunki, wyraźnie odnoszące się do treści art. 6 ust. 3 lit c e.k.p.c. Przyjmuje mianowicie, że prawo do uzyskania pomocy obrońcy z urzędu przysługuje oskarżonemu po pierwsze, jeżeli wykaże, że nie posiada wystarczających środków na pokrycie kosztów pomocy prawnej³⁹, po drugie, gdy dodatkowo na rzecz udzielenia takiej pomocy ze strony państwa przemawia interes wymiaru sprawiedliwości⁴⁰.

Do tego, aby pierwszy z wymienionych warunków mógł być uznany za spełniony, nie jest wymagane wykazanie ponad wszelką wątpliwość, że oskarżony nie dysponował środkami wystarczającymi na pokrycie kosztów obrony z wyboru. ETPC zadawała się w tym względzie istnieniem faktów wskazujących na brak środków na pokrycie kosztów obrony przez samego oskarżonego i brakiem wyraźnych podstaw, aby poczynić inne ustalenie (*the absence of clear indications to the contrary*)⁴¹. Na podkreślenie zasługuje stanowisko ETPC, zgodnie z którym nie wytrzymuje konfrontacji ze standardem gwarancyjnym wynikającym z art. 6 ust. 3 lit. c *in fine* e.k.p.c. odmowa wyznaczenia obrońcy z urzędu w celu sporządzenia skargi kasacyjnej, jeżeli ten sam sąd zaledwie parę miesięcy wcześniej odmiennie ocenił potrzebę zapewnienia oskarżonemu obrońcy z urzędu, wyznaczając mu obrońcę w postępowaniu odwoławczym, a nie ma żadnych materiałów, które wskazywałyby na istotną zmianę kondycji finansowej oskarżonego⁴².

36 Por. wyrok ETPC z 26/7/2002 r. w sprawie Meftah i inni przeciwko Francji, skargi nr 32911/96, 35237/97 i 34595/97; wyrok ETPC z 25 sierpnia 1992 r. w sprawie Croissant przeciwko Niemcom, skarga nr 13611/88.

37 Zob. wyrok ETPC z 20 października 2005 r., skarga nr 25703/11.

38 Szerzej zob. wyrok ETPC z 30 maja 2013 r. w sprawie Martin przeciwko Estonii, skarga nr 35985/09.

39 Wyrok ETPC z 29 sierpnia 2008 r. w sprawie Caresana przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 31541/96.

40 Wyrok ETPC z 24 maja 1991 r. w sprawie Quaranta przeciwko Szwajcarii, skarga nr 12744/87.

41 Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1983 r. w sprawie Pakelli przeciwko Niemcom, skarga nr 8398/78.

42 Wyrok ETPC z 18 grudnia 2001 r. w sprawie R.D. przeciwko Polsce, skargi nr 29692/96 i 34612/97.

Weryfikacja drugiego z wyróżnionych warunków, odwołującego się do interesu wymiaru sprawiedliwości, wymaga uwzględnienia całości okoliczności faktyczno-prawnych danej sprawy. Wychodząc z tego założenia w orzecznictwie ETPC przyjmuje się, że z perspektywy zgodności z art. 6 ust. 3 lit c e.k.p.c. zasadność decyzji w kwestii „przyznania” oskarżonemu pomocy obrońcy z urzędu podlega ocenie nie tylko w oparciu o analizę sytuacji procesowej istniejącej w czasie podejmowania tej decyzji, ale również sytuacji panującej w czasie merytorycznego rozstrzygnięcia co do istoty sprawy⁴³. W ramach tej analizy należy brać pod uwagę złożoność sprawy, ciężar gatunkowy przestępstwa i surowość grożącej oskarżonemu kary oraz jego sytuację osobistą, w tym m.in. wiek, obce pochodzenie, brak wykształcenia zawodowego, wywodzenie się z „nieuprzywilejowanego” środowiska czy długą przeszłość kryminalną⁴⁴. W przypadku postępowania odwoławczego przedmiotem analizy, obok wagi przestępstwa, powinien być zakres kompetencji władczych sądu odwoławczego oraz wymiar kary orzeczonej wobec oskarżonego w niższej instancji⁴⁵. Wysoce wymowne jest znaczenie, jakie przypisuje się w orzecznictwie ETPC wadze przestępstwa i związanemu z nią zagrożeniu karnemu, uznając, że zagrożenie karą pozbawienia wolności w zasadzie przesądza o tym, że ze względu na dobro wymiaru sprawiedliwości oskarżony powinien mieć możliwość korzystania z pomocy obrońcy i należy mu ją zapewnić z urzędu⁴⁶. Wynika z tego szerokie zakreszenie prawa do korzystania z bezpłatnej pomocy prawnej. Jeżeli dobro wymiaru sprawiedliwości przemawia na rzecz zagwarantowania wskazanego prawa w określonej sprawie, to z samego tylko faktu, że to nie nastąpiło, wypływa uchybienie standardowi gwarancyjnemu statuowanemu w art. 6 ust. 3 lit. c *in fine* e.k.p.c. Przyjmując nieco inną perspektywę, można stwierdzić, że uchybienie to dochodzi do skutku niezależnie od tego, czy brak pomocy ze strony obrońcy z urzędu, gdy jej zapewnienie dyktował interes wymiaru sprawiedliwości, przyniósł rzeczywisty uszczerbek w zakresie realizacji przez oskarżonego prawa do obrony⁴⁷.

VII. Realność i efektywność prawa do korzystania z pomocy obrońcy

Z praktycznego punktu widzenia zasadniczą miarą realizacji standardu gwarancyjnego polegającego na zapewnieniu oskarżonemu profesjonalnej pomocy prawnej jest to, czy pomoc ta ma charakter realny i efektywny. Chodzi rzecz jasna o jej efektywność

43 Wyrok ETPC z 28 marca 1990 r. w sprawie Granger przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 11932/86.

44 Wyrok ETPC z 24 maja 1991 r. w sprawie Quaranta przeciwko Szwajcarii, skarga nr 12744/87.

45 Wyrok ETPC z 19 listopada 2015 r. w sprawie Mikhaylova przeciwko Rosji, skarga nr 46998/08.

46 Wyrok ETPC z 10 czerwca 1996 r. w sprawie Benham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 19380/92; wyrok ETPC z 24 maja 1991 r. w sprawie Quaranta przeciwko Szwajcarii, skarga nr 12744/87.

47 Wyrok ETPC z 19 lutego 1991 r. w sprawie Artico przeciwko Włochom, skarga nr 11910/85. Bez ryzyka popełnienia większego błędu można stwierdzić, że *sui generis* wytyczne co do zagwarantowania prawa dostępu do profesjonalnej pomocy prawnej w sposób zgodny z zasadą rzetelnego procesu, wynikające z przywołanego częściowo orzecznictwa ETPC, znajdują odbicie w płaszczyźnie normatywnej na gruncie powołanych wcześniej dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE oraz 2016/1919/UE.

w aspekcie wykorzystania istniejących, mieszczących się w granicach legalności działania obrońcy, możliwości przedsięwzięcia czynności w interesie procesowym oskarżonego, a nie w aspekcie „wygrania” sprawy. Formalne wyznaczenie obrońcy samo przez się tego nie gwarantuje. Stojąc na takim stanowisku, w orzecznictwie ETPC zwraca się uwagę, że brak realnej i efektywnej obrony może być podyktowany okolicznościami natury obiektywnej, takimi jak śmierć obrońcy lub jego poważna choroba, albo wynikać z okoliczności subiektywnych, związanych z uchylaniem się obrońcy od wykonywania ciężących na nim obowiązków lub ich wykonywaniem w sposób wyraźnie nierzetelny⁴⁸. Jakkolwiek z racji niezależności zawodów prawniczych sposób wykonywania obrony jest sprawą relacji między oskarżonym i reprezentującym go obrońcą, to organy procesowe nie mogą pozostać obojętne na wyszczególnione egzemplifikacyjnie okoliczności, stawiające pod znakiem zapytania realność i efektywność obrony. Uzasadnienie takiego zapatrywania wydaje się dość oczywiste. Wystarczy zauważyć, że gdyby zignorować wystąpienie takich okoliczności, uznając za miarodajne formalne wyznaczenie obrońcy, to prawo oskarżonego do korzystania z jego pomocy okazałoby się czysto teoretyczne i iluzoryczne. Jednoznacznie sprzeciwiając się temu, ETPC przewiduje obowiązek aktywności organów procesowych w celu zapewnienia rzeczywistego dostępu oskarżonego do pomocy obrońcy, gdy brak skutecznego zastępstwa z jego strony jest oczywisty lub został tym organom w wystarczającym stopniu przedstawiony⁴⁹. Aktywność ta jest konieczna, gdy obrońca po prostu nie podejmuje w ogóle działań na rzecz oskarżonego⁵⁰ lub nie spełnia istotnego wymogu proceduralnego, a nie można tego traktować jako rezultatu nierozważnej linii obrony lub zwykłego braku argumentacji⁵¹. Jest ona uzasadniona również wtedy, gdy oskarżony korzysta z pomocy obrońcy z wyboru, natomiast okoliczności sprawy, takie jak jego wiek, duży ciężar gatunkowy zarzucanego mu przestępstwa, zeznania świadków oskarżenia, które wydają się ze sobą sprzeczne, wielokrotna nieobecność oskarżonego podczas przesłuchań, a nade wszystko oczywisty brak adekwatnej reprezentacji ze strony obrońcy, prowadzą do wniosku, że niezbędne jest pilne zapewnienie oskarżonemu właściwej ochrony jego praw⁵².

Praktyczność i skuteczność gwarancji prawa dostępu do pomocy obrońcy nakazuje rezygnację z obwarowania pomocy obrońcy niesłusznie formalistycznymi warunkami. Za takie uznane zostały w orzecznictwie ETPC zastrzeżenia dotyczące udziału oskarżonego na rozprawie, przewidujące uzależnienie od niego możliwości działania obrońcy. Kwestionując tę zależność, Trybunał opowiedział się jednoznacznie za umożliwieniem podejmowania działań przez obrońcę, który stawi się na rozprawę w oczywistym celu obrony oskarżonego pod jego nieobecność⁵³.

48 Zob. m.in. wyrok ETPC z 13 maja 1980 r. w sprawie Artico przeciwko Włochom, skarga nr 6694/74; wyrok ETPC z 9 kwietnia 2015 r. w sprawie Vamvakas przeciwko Grecji (nr 2), skarga nr 2870/11.

49 Wyrok ETPC z 21 kwietnia 1998 r. w sprawie Daud przeciwko Portugalii, skarga nr 22600/93; wyrok ETPC z 24 października 1993 r. w sprawie Imbrioscia przeciwko Szwajcarii, skarga nr 13972/88.

50 Wyrok ETPC z 13 maja 1980 r. w sprawie Artico przeciwko Włochom, skarga nr 6694/74.

51 Wyrok ETPC z 10 października 2002 r. w sprawie Czekalla przeciwko Portugalii, skarga nr 38830/97.

52 Wyrok ETPC z 20 stycznia 2009 r. w sprawie Güveç przeciwko Turcji, skarga nr 70337/01.

53 Wyrok z 21 stycznia 1999 r. w sprawie ETPC w sprawie Van Geysegem przeciwko Belgii, skarga nr 26103/95; wyrok ETPC z 22 września 1994 r. w sprawie Pelladoah przeciwko Holandii, skarga nr 16737/90.

VIII. Podsumowanie

Przeprowadzony rekonesans orzecznictwa ETPC w zakresie dotyczącym prawa do korzystania z pomocy obrońcy pozwolił na wykazanie szerokiego i wyraźnie progwarancyjnego rozumienia tego prawa i wysokiego standardu jego ochrony na gruncie konwencyjnym. Standard ten zasadza się na ustalaniu zakresu znaczeniowego omawianego prawa nie tylko przez pryzmat jego esencjonalnej treści, ale również pod kątem wpływu, jaki ma jego ograniczenie na rzetelność procesu karnego jako całości.

Wzorzec prawa do korzystania z pomocy obrońcy uformowany w przywołanych orzeczeniach ETPC jest – jak już sygnalizowano – punktem odniesienia dla oceny realizacji tego prawa na gruncie krajowych porządków prawnych poszczególnych państw stron e.k.p.c. W przypadku polskiego porządku prawnego znajduje on w znacznej mierze urzeczywistnienie w przepisach ustawy karnoprocesowej. Nie można jednak powiedzieć, aby jego odwzorowanie było w pełni satysfakcjonujące. Zdecydowanie krytycznie należy ocenić regulację prawa do korzystania z pomocy obrońcy na etapie skierowania ścigania karnego przeciwko określonej osobie. I nie chodzi tylko o to, że niezbędne jest zerwanie z uzależnieniem dostępu do pomocy obrońcy od posiadania statusu podejrzanego. Rzecz w tym również, że konieczne jest zapewnienie realnego wymiaru prawa do kontaktu z obrońcą przed pierwszym przesłuchaniem przez organ procesowy. Unormowanie tej kwestii w art. 301 k.p.k. jest stanowczo niewystarczające z punktu widzenia standardów konwencyjnych, a także unijnego prawa wtórnego. Z perspektywy praktycznej za truizm wręcz może uchodzić spostrzeżenie, że brak kontaktu z obrońcą przed pierwszym przesłuchaniem i jego nieobecność w trakcie tej czynności procesowej zazwyczaj w sposób nieodwracalny kładzie się cieniem na akcji obrończej i pełnym wykorzystaniu możliwości obrony w toku dalszego procesu karnego. Mając na względzie daleko idącą ingerencję w sferę prawnowolnościową, jaką niesie ze sobą stosowanie tymczasowego aresztowania, a także wynikające z niego ograniczenia w zakresie faktycznego dostępu do pomocy obrońcy i efektywności obrony, należy opowiedzieć się za zagwarantowaniem *de lege ferenda* udziału obrońcy w posiedzeniu aresztowym oraz kontaktu z nim oskarżonego przed przesłuchaniem na tym posiedzeniu w każdym wypadku rozstrzygania przez sąd w przedmiocie stosowania tego środka zapobiegawczego, a nie tylko wtedy, gdy uprzednio obrońca został ustanowiony. Zważywszy z kolei na zagrożenie wysoką karą pozbawienia wolności, na poziomie minimum, przynajmniej w odniesieniu do spraw o zbrodnie, należałoby rozciągnąć na stadium przygotowawcze procesu karnego gwarancję obrony profesjonalnej wynikającą z obrony obligatoryjnej przewidzianej *de lege lata* w tych sprawach w odniesieniu do postępowania przed sądem (art. 80 k.p.k.). Zbyteczna być może jest puenta, że urzeczywistnienie tych kilku postulatów dotyczących unormowania dostępu oskarżonego do obrońcy z pewnością stanowiłoby istotny postęp w zbliżeniu obowiązujących w tym zakresie rozwiązań normatywnych do standardu gwarancyjnego prawa do korzystania z pomocy obrońcy wynikającego z przepisów e.k.p.c., orzecznictwa ETPC oraz unijnego prawa wtórnego.

Bibliografia

Literatura

- Chmielniak Ł. i in. [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny do nowelizacji 2019*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2020.
- Daszkiewicz W. [w:] *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, [b.m.] 2000.
- Golik C., *Funkcja informacyjna przedstawienia zarzutów*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2021, nr 3.
- Waltoś S. [w:] S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016.
- Wiliński P. [w:] *System Prawa Karnego Procesowego*, red. P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego*, cz. 2, red. P. Wiliński, Warszawa 2014.

Akty prawne

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 2854 z późn. zm.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.U. Unii Europejskiej z 2016 r., C 202.
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, otwarty do podpisu w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym, Dz.Urz. Unii Europejskiej z 2012 r., L 142.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności, Dz.U. Unii Europejskiej z 2013 r., L 294.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2016/1919/UE z 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, Dz.U. Unii Europejskiej z 2016 r., L 297.
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 30 z późn. zm.

Orzecnictwo

Orzecnictwo Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego

- Wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK-A 2012, nr 1.
- Wyrok TK z 3 czerwca 2008 r., K 42/07, OTK-A 2008, nr 5.
- Wyrok SN z 9 lutego 2004 r., V KK 194/03, OSNKW 2004, nr 4, poz. 42.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Orzeczenie ETPC z 10 grudnia 1982 r. w sprawie Corigliano przeciwko Włochom, A 57.

Orzeczenie ETPC z 10 grudnia 1982 r. w sprawie Foti i inni przeciwko Włochom, A 56.

Orzeczenie ETPC z 21 lutego 1984 r. w sprawie Öztürk przeciwko Niemcom, skarga nr 16500/04.

Wyrok ETPC w sprawie Dvorski przeciwko Chorwacji z 20 października 2015 r., skarga nr 25703/11.

Wyrok ETPC z 10 czerwca 1996 r. w sprawie Benham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 19380/92.

Wyrok ETPC z 10 października 2002 r. w sprawie Czékalla przeciwko Portugalii, skarga nr 38830/97.

Wyrok ETPC z 11 lipca 2006 r. w sprawie Jalloh przeciwko Niemcom, skarga nr 54810/00.

Wyrok ETPC z 12 lipca 1984 r. w sprawie Can przeciwko Austrii, nr 9300/81.

Wyrok ETPC z 12 maja 2017 r. w sprawie Simeonov przeciwko Bułgarii, skarga nr 21980/04.

Wyrok ETPC z 13 stycznia 2019 r. w sprawie Rybacki przeciwko Polsce, skarga nr 52479/99.

Wyrok ETPC z 13 września 2016 r. w sprawie Ibrahim i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; skargi nr 50541/08, 50571/08, 50573/08 i 40351/09.

Wyrok ETPC z 16 maja 2017 r. w sprawie Artur Parkhomenko przeciwko Ukrainie, skarga nr 40464/05.

Wyrok ETPC z 17 lutego 2009 r. w sprawie İbrahim Öztürk przeciwko Turcji, skarga nr 16500/04.

Wyrok ETPC z 18 grudnia 2001 r. w sprawie R.D. przeciwko Polsce, skargi nr 29692/96 i 34612/97.

Wyrok ETPC z 19 listopada 2015 r. w sprawie Mikhaylova przeciwko Rosji, skarga nr 46998/08.

Wyrok ETPC z 19 lutego 1991 r. w sprawie Artico przeciwko Włochom, skarga nr 11910/85.

Wyrok ETPC z 2 listopada 2010 r. w sprawie Sakhnovskiy przeciwko Rosji, skarga nr 21272/73.

Wyrok ETPC z 20 października 2005 r., skarga nr 25703/11.

Wyrok ETPC z 20 stycznia 2009 r. w sprawie Güveç przeciwko Turcji, skarga nr 70337/01.

Wyrok ETPC z 21 kwietnia 1998 r. w sprawie Daud przeciwko Portugalii, skarga nr 22600/93.

Wyrok ETPC z 22 września 1994 r. w sprawie Pelladoah przeciwko Holandii, skarga nr 16737/90.

Wyrok ETPC z 23 października 2018 r. w sprawie Mehmet Duman przeciwko Turcji, skarga nr 38740/09.

Wyrok ETPC z 24 maja 1991 r. w sprawie Quaranta przeciwko Szwajcarii, skarga nr 12744/87.

Wyrok ETPC z 24 października 1993 r. w sprawie Imbrioscia przeciwko Szwajcarii, skarga nr 13972/88.

Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1983 r. w sprawie Pakelli przeciwko Niemcom, skarga nr 8398/78.

Wyrok ETPC z 25 lipca 2013 r. w sprawie Khodorkovsky i Lebedev przeciwko Rosji, skargi nr 11082/06 i 13772/05.

- Wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r. w sprawie M. przeciwko Holandii, skarga nr 2156/10.
- Wyrok ETPC z 25 sierpnia 1992 r. w sprawie Croissant przeciwko Niemcom, skarga nr 13611/88.
- Wyrok ETPC z 26 lipca 2002 r. w sprawie Meftah i inni przeciwko Francji, skargi nr 32911/96, 35237/97 i 34595/97.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 2007 r. w sprawie Zagaria przeciwko Włochom, skarga nr 58295/00.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 2008 r. w sprawie Salduz przeciwko Turcji, skarga nr 36391/02.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 2018 r. w sprawie Soytemiz przeciwko Turcji, skarga nr 57837/09.
- Wyrok ETPC z 28 listopada 1991 r. w sprawie S. przeciwko Szwajcarii, skargi nr 12629/87 i 13965/88.
- Wyrok ETPC z 28 marca 1990 r. w sprawie Granger przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 11932/86.
- Wyrok ETPC z 29 czerwca 2016 r. w sprawie Truten przeciwko Ukrainie, skarga nr 18041/08.
- Wyrok ETPC z 29 sierpnia 2008 r. w sprawie Caresana przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 31541/96.
- Wyrok ETPC z 30 maja 2013 r. w sprawie Martin przeciwko Estonii, skarga nr 35985/09.
- Wyrok ETPC z 6 stycznia 2016 r. w sprawie Turbylev przeciwko Rosji, skarga nr 4722/09.
- Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2015 r. w sprawie Vamvakas przeciwko Grecji (nr 2), skarga nr 2870/11.
- Wyrok ETPC z 9 listopada 2018 r. w sprawie Beuze przeciwko Belgii, skarga nr 71409/10.
- Wyrok ETPCZ z 24 stycznia 2019 r. w sprawie Knox przeciwko Włochom, skarga nr 76577/13.
- Wyrok z 21 stycznia 1999 r. w sprawie ETPC w sprawie Van Geysseghem przeciwko Belgii, skarga nr 26103/95.